

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ՏԵՐ ԵՂԻՇԷԻ ՍԱՐԲԱՆԿԱՅԻՈՅ, ՀԱՅ ՀՆԱԽՈՍԻ

Ա Ձ Դ

Դժանօթ է ամենուն մերագգեաց բազմաթիւ սովորութիւնն ալ, ըլլայ վաճառականութեան պատճառաւ, ըլլայ ուրիշ դիտմամբ, և յիշարհիս ամեն կողմն ալ գնացող Հայք եղած են անցեալ դարուց մէջ. բայց շատ տարօրինակ երևցաւ մեզ այս Տէր Եղիշէի ճամբորդութիւնն, որ արժանի համարուած է տպագրութեան՝ գրեթէ երեք դար յառաջ, խալերէն լեզուաւ. և հազուադիւտ ըլլալուն համար և նոյն իսկ Խաչադարացի հետաքննելի, կը հրատարակեմք հանդերձ նոյն բնագրով, ընթերցողաց կամաց թողլով որչափ պէտք է հաւատք ընծայեն չհաւատալեաց. չկարենալով ստուգել, ինչպէս որ փափագէինք, գրուածոյն բուն հեղինակը, և ինչ նպատակաւ գրելը, և Հայտ մ'ընծայել զայն:

Սարպանկացի (?) Տեսան Եղիշէի՝ հայկազն Հնախօսի քարեքաղդ ձաւնապարհորդութիւնն նորանշան տեղեկութեամբք, արարեալ յաշխարհն անտես, անճանօթ, կամ յերկիր Հրոյ, հանդերձ գիտով հակոտնեաց. նկարագրութեամբ այն գաւառաց՝ օրինաց, կրօնից, կերակրոց, զգեստոց, կերպարանաց, աւուրց երկարութեամբ և այլ հետաքրքրական իրաց. (օգնութեամբ պղնձե տախտակի մը, զոր շինեց մեծն Աղեքսանդր, այն որ նախ աշապիտի մեծ գործոց ձեռք գարկաւ), հանդերձ իրենց տարրագիտական և բժշկական գաղտնեօք և գարնանայեօք:

ՀՐԱՄԱՆԱԻ ԵՎԵՂԷՏԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆՑ
տպագրեալ 'ի

Այն հուշակաւոր պատերազմողքն և նախկին խոհեմ նաւապարհն՝ նախանձաւորը պայծառ արեգական, յորս՝ մանաւանդ թէ որոնց առաջինքն եղան Գործմարտ, Ֆէրնանտ Գորդէզ, Բիծ, Ժարրոյ, Մակէյլան և այլք, միշտ ջա-

նացին գտնել Աշխարհի նոր գաւառներ, որով յետագայք այնպէս կառարեալ ծանօթութիւն ստացան անոնց վրայ, ինչպէս Բերուի, Մելիգոյի, նոր Գաղղիոյ, Սպանիոյ և ուրիշ անթիւ երկիրներու: Բայց ասոնք ամենքը ընդարձակ ուղիւնոսի վերջին փուլերը հասնելով, իբրև նոր Հերակլէս մտածութեց սիւններ կանգնեցին, և անոնց վրայ մտք գրեցին, Մի անգր ևս. այն կողմերուն անուն թողլով երկիր անտես, հրատեսակ և անծանօթ, զոր անմատչելի կը համարէին: Այդ զարմանալի անհորձ ճամբան փառաւոր փափաք պատճառեց Տէր Եղիշէի 'ի Սարպանկայ, հայագգի Հնախօսի, փորձելուն նոյն ճամբան, զոր արգիլեց մեր Հարց կամ անհոգութեան մէջն կամ լոյսն, շատ աշխատած ըլլալուն համար՝ և ուզելով նաև յետագայից տարժանելի փառք ստանալու առիթ թողլով: Արդ յամի Տեսառն 1606, բաւական պարեւով նաև մանելով 'ի Բաղկուզա, ճամբայ ելաւ այն օրը՝ որ 'ի յիշատակ հաւացեալ ննջեցելոց կը տօնուի¹, և անցնելով երբեմն յալոյ և երբեմն սպառնալից հողմով ծովուց լայն ծոցերն, հա-

1 Ըստ Լատինաց, 2 Նոյեմբեր ամսոյ:

սաւ մարտի 21ին՝ փառաւոր հայրապետին Ս. Բենեդիկտոսի օրը, տեսանելի երկրին դիմացը, մօտ երկու ժայռերուն, որոնց առաջին գոնոգները լոս Ռոմէրոս անունը դրեր էին. բայց չկրնալով ծովուն տեղատուութիւն պատճառան երկար ատեն հօն կենալ, մեկնեցան դէպ ՚ի Դրիսդան տէ Ագուներաս կոչուած կղզին. և ոչ այն տեղ կրցան նաւահանգիստ մտնել հողմոյն պատճառաւ. ուստի անցան Մաքիան քաւած ծովուն կողմը, հարիւր մղոն ձախակողմը՝ չորս ժամուան մէջ:

Այն տեղ, երբ կամեցաւ օրհնեալն Աստուած, մեծ գետակ մը գանելով՝ որ նաւահանգստի պէս կը փակուէր, հողմ ուռոյց առաջաստներով ներս մտան. և երեսուն մղոն երթալով անոր մէջէն, աւելի արուեստական ճարտարութիւն երեցաւ իրեն անիկայ քան թէ բնութեան գործ. այսպէս ցամաք կենելով, ուղեց Տէր եղիշէ անծանօթ կոչուած երկրին նորութիւնները տեսնել, և հետը 20 անձինք ձիաւոր առնելով, երկու ամիս համար պաշարաբարձ ուղտեր, հրացաններ և ուրիշ զէնք, դարձան դէպ յաշակողմ ուր աւելի դաշտադէտին կը տեսնուէր: Բաց արդ հետաքըք քիւր ընթերցող աչքերդ. և թէպէտ զարմանքն ՚ի տգիտութենէ ծնանի, եթէ քիչ մը մտացի ես՝ զարմացիր այն անհասնուած աշխատանաց վրայ զորս կրեցին յիշեալ Հայն և իրեն ընկերներն՝ երբեմն դազաններէ, երբեմն լեռներէ, երբեմն ճահիճներէ, լճիւրէ, երբեմն ՚ի հրէշից, երբեմն ճամբանին կորսնցնելով, երբեմն գահավէժներէ, և միշտ պանդոկաց պակասութենէն, ամենատարժանելի կերպով: Արդ երեսներորդ օրն էր որ Տէր եղիշէ կը քալէր, արդէն իր երկու ընկերներէն զըրկուած, յորոց մէկը վայրագ վիշապէ մը պատառեցաւ, ուղտովն հանդերձ, միւսն հիւսիսային—արևելեան հողմոյ բռնութեամբ լեռան մը բարձրութենէն գահավիժեցաւ. և ցաւելով ասոր վրայ, կամաւ բարձր տեղերէ կը փախչէր, և որչափ կարելի է զգուշութեամբ կ'եր-

թար: Հանդիպեցաւ որ երեսուն օրէն երեք օր վերջը, ընդարձակ դաշտ մը հասաւ, որուն քովերը քանի մը բնակութեանց հետք կը նշմարուէին. այն տեղ քիչ մը հանգչեցան. յետոյ հօն բնակութիւն մը գտնելու յուսով, վերջապէս զարմանալի շինուածոց շատ մը աւերակներ գտան: Եւ հաւիրեն ընկերներէն Տիեկոյ անունով մէկն, և Քաթօրալին կոչուած մարդ մը՝ տեսան պղնձէ տախտակ մը, երեսուն տոնաչափ բարձրութեամբ և նոյնչափ լայնութիւն, չորս կողմը չրջանակով, պատկերօք և գրուագներով աշխատուած, որուն կամար կը ձևացնէր յաղթական պսակի նման երկու սիւներով մարմարեայ յաղթութեան արձան մը: Տէր եղիշէ, որ քիչ հեռու կը գտնուէր՝ ժայռէ բղխած աղբեր մը քով զովանալու համար, լսելով այս բանս՝ շուտ մը հօն վազեց, և մեծ խնամքով դուրս հանելով սեպածե փորագրեալ տառքը, որ ժամանակաւ և անձրևօք գրեթէ արուած էին, անսպառ ուրախութեամբ կարդաց այն յունարէն գրերը, որոց նշանակութիւնն այս է. Մահարձան նուիրեալ փառաց Մեծի Աղեքս. Մակեդ. որ առաջին անգամ այս անհետ ձամբով, իջաւ Հակոստենայց, և զօրութեամբ և արուեստիւ դիւրաւ հարթեցաւ: Դարձիր. քէլեւ Աղեքսանդր, ով որ ես, գոր կամ քաղղ կամ խռնեմուքիւն այս տեղս առաջնորդեց. դիւրին է իլնելն, եղքն ոչ ապաւնով, առանց հրոյ, և Դեմետրեայ լեւ պակասեր աղբերք. Աշակողմեան գերեզմանն քեզի կ'ուսուցանէ: Այսպէս կ'ըսէր գրութիւնն, որուն վարը կային ուրիշ գրեր. սակայն ժամանակէն մաշած ըլլալով. անկարելի եղաւ հասկնալ գանոնք, որոնց տեղ կէտեր կան. Սաստկացաւ Տէր եղիշէի յանդգնութիւնն ուր յոյսը կը պակսէր. և գրութեան ոյժը հասկընալով կը ժողովէ բաղեղան և ծառի ճիւղեր կամ զափնիներ իրեն գործածութեան համար, և ճրագներու զօրութեամբ լուսաւորելով զայրը, զոր աջակողմը գտեր էր գրուածոց նշանով, ա-

ուանց ուրիշ բան մտածելու շարունակեց տարակուսական ճամբան: Եթե՞նե, բորոգ օրն էր որ կը քալէր այն մեծ Այսրին մէջ, որ ճիշդ նման էր այն ուրաղ-նեւու ծայրիւ շինուած երեւելի Նարուիէն մինչև ցգեղեցիկին Բոյցուլոյ անցքին. բայց երկայնութեամբ բոլորովին անհամեմատ էր, վասն զի եօթն օրէն վերջը դեռ անոր ծայրը չէր տեսնուեր: Տէր եղիշէ ճրագի առատութիւն ունէր, կերակուրնին քիչ օրուան կը բաւէր, խմելու համար միշտ աղբիւր կը գլու-նուէին, ըստ գրոյն « ոչ պակասք ան աղբերը »: Այնպէս որ ճամբան շարունակելով՝ իրենց կ'երևէր թէ գրեթէ գլուխ իվայր 'ի խոր կ'իջնեն. սակայն երկայն չգնաց որ կերակուրնին պակսելով ստիպուեցան ուղտ մը սպաննել. և շուտ մը մէկ մասը խորոված ուտելով՝ և մաս մը պահելով՝ առաջ գնացին, առանց կարենալու ցորեկը գիշերունէ զանազանել: Գրեթէ ապրելու յոյսը կորուսեր էին. կարծէին թէ դժոխոց մէջ պիտի գահավիժին, երբ պզտի ծակ մը տեսան, ոսկից պսոյժառասակայն անորոշ լոյս մը կը տեսնուէր, և լոյս ոսկւոյ: Այս նոր պայծառութենէն իրեն զոգցես, կորուսեալ յոյսը կրկին կենդանացաւ և անոր վրայ ապահովալով Տէր եղիշէ, և արագաքայլ վազելով՝ ինքն առաջին եղաւ որ այրին պատէն անցաւ. և իբրեւ 'ի պատուհանէ մ'երկրնալով, տեսաւ իրմէ վար ընդարձակ դաշտեր՝ ամենքն ալ ոսկեգոյն լուսաւորեալ. և որովհետեւ հարկ էր դարձեալ վար իջնել, զարմացան, վասն զի ուր որ առաջ ոտքերնին էր՝ կարծէին թէ այն տեղ գլուխնին եկեր էր. չէին մտածեր որ յանկուտէ անկուտ շրջան ընելով պէտք էր այսպէս ըլլալ: Արդ այսպէս գահավէժ վառ 'ի վայրին ծայրը հասնելով, տեսան որ երկրորդ երկնագոյն կապոյտ էր և թափանցիկ. երկու թիղ վար խոտերը ոսկոյ երևոյթ ունէին. ոչ նմանութեամբ

կ'ըսեմ, այլ իրականապէս, և այսպէս ծառերուն տերեւները, և այն երկրորդն, շարունակ հասկերը, զորս հասկ առնանեց, մեր հասկերուն նման ըլլալուն պատճառաւ, այլ մեծութեան կողմանէ ամեն հատիկ մկան՝ մը չափ մեծագոյն է, և իւրաքանչիւր հասկ անոնց մէջ հազար հատ ունի. և կարծես թէ բնութիւնն զանոնք ոսկի նկարեր է, որոնք ճիշդ ոսկեգոյն կը փայլին. պտուղք փայլուն են մէկ ծայրէ միւսը. թէպէտ և տեսակաւ մերիններէն տարբեր, որոնց մէջ կան ոմանք որոց վրայ մարդկային գէմք նկարուած ունին. իբրեւ թէ բնութիւնն ուզած ըլլայ այն տեղ մարդուս զարմանալի մայր ձեանալ: Խոտերը վրանին այնպիսի նշաններ ունէին, որոնք երրայական տառից կը ընդամենէին, զորս այն ժամուն չկրցան ճաննալ թէ ինչ էին. գետերը ոչ թէ ջուր այլ կենդանի արծաթ կը բղխէին. եթէ ջուրն երկրին կատարելութեան և արեգական ազդու ներկայութե պատճառաւ երեսանց այնպէս չերևիր ինչ որ չէ 'ի ներքուստ, փոխարեաբար խօսելով: Աւրիշ ոսկեգոյն ջրեր ալ կան, որոնք կարծեմ ոսկեգոծ աւազներէն կը բղխեն, ինչպէս Սև և Կարմիր ծովերը սև և կարմիր աւազներուն պատճառաւ այդպէս կը տեսնուին և կը կոչուին: Ու վարմանալիք բնութեան ձկներն ոսկի արծաթ և գրեթէ մալդայի՝ զունով խմբովին կը կարեն ընդարձակ ծովերը: Հաւատան ընթերցողք, որ այս տեղ առասպելաբանութիւն չենք բններ, այլ ամենայն ինչ կը ծնանի օդոյ կատարելութենէն, որ զամենայն ինչ կարծես կ'ուզէ յոսկի դարձնել: Եւ եթէ մեր երկրիներուն մէջ, մասնաւորապէս 'ի Տարնտոն, ոսկեգոծ կ'ըսուին՝ ոսկեգոյն ներկեալ ըլլալուն համար, արդ ինչ զարմանք եթէ այն տեղերը աւելի կենդանի ոսկեգոյն կ'երևին ձգուել: Անտառները բնակող միւս կենդանիք մաղոտ չեն, այլ լերկ, և կուրծ-

1 Ի բնագր. Nizola (?) — Nizzuro և Nizzolo, անուան փոքր կենդանույ պզտի մկան մը ձևով

և մեծութեամբ, և դեղնագոյն:

2 Malta (?) Տեսակ մը աշիւ ծովու ձուկ:

քի և կռնակի մորթերնին գեղեցիկ աստղագարդ կը ցուցնեն: Իսկ երկիրը հօս չեն բանիր, հապա ինքիրենց առաջին սերմանք ինկնալով գերկրորդները կը բուսցընեն. ինչպէս մեր կողմերը բուսած վայրի կամ անտառային խոտք կոչուածքն. հարկ չկայ գերկիրը հերկելու, վասն զի շարունակ թէպէտ և ոչ ֆնասակար երկրաշարժերով, բոլոր երկիրը կը յեղաշրջի, և կ'երեկ թէ հողմն իրեն արօրոյ տեղ կը ծառայէ:

Այն տեղ տարի մ'ամբողջ, քանի որ նոյն եղիչէն բնակեցաւ բնաւ անձրև չտեսաւ, այլ երկինքն այնպէս առատ է ցողով որ երկրորդ օրը կարելի է ամաններով ժողուել մեծ քանակով. և որ աւելի զարմանալի է, ցողէն զատ ուրիշ ջուր չի խմուիր. իսկ կերակուրն է այն յիշուած ցորենն, այլ պարզ եփուած, առանց ուրիշ փոփոխութե՝ կայծականց տակ, որոնք սակայն կրակի կարմիր գոյն չունին, այլ սպիտակ՝ արշալուսոյ ժամանակ երկնից գունով. ուստի աւելի տարրական հուր կը կարծուի քան թէ արհեստական: Ձկները՝ արևուն սակ կ'են, փեն անոնք որ այն տեղերը կը բնակին, որոնց վրայ պիտի խօսուի վերջը. իսկ միս ուտելնին ամենին չտեսաւ. հապա սովորութիւն ունին խոտ մ'ուտելու, որ զիրենք առանց քաղցի և ծարաւոյ կը պահէ քսան օր, և փորձեց զայս Տէր եղիչէ և ճշմարիտ գտաւ. այս խոտս Պէք կը կոչուի, և կը կարծէ Տէր եղիչէ որ անկէ մեր երկիրն ալ զսնուի, թէպէտ և ճանչցուած չէ, որուն վրայ չենք խօսիր՝ ուրիշ առթիւ պահելով զայն:

Զգեստնին կամ ձկանց մորթէ է, որը Աստուտեան կաշուոյ պէս են, և երբեմն մերկ կը քալեն ըստ եղանակին. ուրիշ զէնք չեն կրեր, բայց եթէ այն ձկանց քանի մը փուշերը, բայց թէ արգեօք սովորութեամբ չեն կրեր, չի գիտցուիր. և անոնց թեփոփն կը զարդարուին. յիշատակներ չինելով անոնցմէ, և բոլոր իրենց զարդարանքն յայնմ կաշացած է: Իրենց պաշտաման կամ կրօնից նկատմամբ՝ կարելի չեղաւ ուրիշ տեղեկութիւն մը ստանալ, բայց եթէ

որոշեալ ժամանակներ ամենաբարձր լեռան մ'ստը կ'երթան, և այն տեղ միաբան բարձրաձայն կ'աղաղակեն զաշխարհ խրոցընելու չափ. ըսածնին չի լսուիր, թէպէտ և այսպիսի ձայներ կը լսուէին. Պալլաւաէ, Սէք, Դյոյֆաէ, և այլն. յետոյ տուն կը դառնան, և վերը յիշուած խոտէն ուտելով քսան օր շարունակ առանց ճաշակելու կը մնան: Իրենց տուններն ձկանց ոսկորներով շինուած են, և տանիքն այնպիսի նիւթով մը ծածկեալ զոր անկարելի եղաւ ճանշաղ: Գլխաւոր մ'ունին, որուն տեսնուեցաւ թէ ամենքն յարգանք կու տային, զիմացը երթալով մէկ ոտքի վրայ և միւսը գետին չի դպցընելով, և գլուխնին յաշակողմն ծածկ բարեկամ զինքն կերակուրն՝ որով կը սնուցանեն այս իրենց զուգը, սիրչներէն բոլորովին որոբեր է, զոր հօս կը նշանակեմ, իրենց հրաշագործ գաղտնիք մ'ըլլալով. և ասոր համար ոչ աննշան քանակութեամբ իրենց ոսկիէն կ'առնուն, և ոչ պակաս վեց լիպրէէն, ինչպէս կ'ըսուելու ատեն տեսնուեցաւ, թէ որ աչքն յխաբեց, և դնելով զայն 'ի լուծումն տեսակ մը հեղկի մէջ, նման մեր գինւոյն, որուն վրայ վերջը պիտի խօսուի, և թողլով զայն հօն 12 ժամու չափ՝ վրան կ'աւելցընեն սերմը, արմատ մը, և խոտ մը, որոնք սոյն Հային տեսածն և ճանչցածին համեմատ՝ գործածական է 'ի հարկին, այլ ոչ թէ այս նպատակաւ. և դնելով յետոյ զանոնք ամանի մը մէջ նման փայտէ պարզիչ գործւոյ (Lambico), այլ անփուտ իբրև զոսկր և զմարմարին, մաղմաղ կրակի վրայ կը դնեն. և անկէ բնալուծական ոգին հանելով՝ իրենց տիրոջը կերակուր կը չինեն, որ զարմանալի է թէ՛ կեանքը երկարելու համար և թէ՛ զծերանութիւն և զանկեալ հասակ կենդանացընելու. զոր կը գործածեն նաև անոնք որ երկտասարդութեան ամաց վերջերը հասած են, որ հիանալի կերպով կը նորոգուին իբրև նոր փիւնիկք: Հեղանիւթն զոր գինւոյ տեղ կը գործածեն, և խոտերուն հիւթը հանելով, որոց սերմը մեր մեծ շան

խաղողին նման են, եթէ նոյն իսկ այն չէ որուն արմատը յիշեալլուծման մէջ կը դնեն, սերմն փակեալ է կեղևի մը մէջ ործացուցիչ ընկուզի պէս, այլ պատեալ կարճ և քիչ մը բուրբառն փուշե, բով արջընգուզի նման, թէ որ այն ալ չէ։ խոտին տերեւները նիզակի երկաթին պէս են, դոր մենք սովորական յոյն լեզուով քիկոկոկոսա կ'անուանենք, իսկ ռամկորէն շանչեզու, եթէ չենք սխալիր այս խոտիս նկատումսք։ և կարծեմ թէ այս է այն ոսկեղ ոգին՝ որ զամեն մետաղ հազարին մէկ կը շատցնէ, թէպէտ և անզգալի կերպով. այս այն քիմիական ցօլն կը կարծուի՝ որու համար ըսուեցաւ. 'ի ցօղոյ երկնից և 'ի պարաշտոնքին երկրի եղիցի վէմ մեր։ Գնենելով իրենց կարգերն և օրէնքը, քիչ բան իմացուեցաւ. սակայն տեսնուածին համեմատ՝ բնութեան օրինօք կ'ապրէին. յղութեան ատեն 'ի կանայս չնն մերձենար, իսկ զազգապըզ ծուծին մահուամբ կը պատժեն։ այս վախճանաւ այնքան կը խմցընեն բռնի՝ որ խղզուելով կամ պայթելով կը մեռնին, և այս է իրենց մեղքընելու կերպը. և առ այս համառօտիւ ըսածս բաւ է։

Քիչ մ'ալ խօսինք իրենց օրուան երկայնութիւն վրայ. ամառը չորս Ժամէն աւելի չէ քան զմեր օրը, ձմեռը տասուերկու, և վեց՝ ամեն արեաղարձին. պատճառները յայտնի են, սակայն իմաստասիրելու առիթ թողլու համար կը լռենք։ Եղտնակքն անփոփոխ են, որովհետև միշտ երկիրն կը ծաղկի, և ցրտէն երկիւղ չկայ և ոչ ձիւնէ։ վերջապէս կարելի է կոչել շարունակ գարուն մը, որովհետև հօս արեւուն ջերմութիւնն կատարեալ է. վասն զի մեր զէնիտին վրայ արևն իր բնութեան հակառակ՝ ճառագայթները վար կը սփռէ, ինչպէս ասննայն քերս 'ի վեր դիմէ, և այսպէս ամեն փոքրիկ արդեւք կամ ամպոյ, կամ հողմոյ և կամ անձրեղոյ՝ ահոր ընթացքը կ'արգելու. այլ 'ի նստիր գտնուելով՝ զնստագայթս վեր կը մղէ, և այսպէս յիշեալ պարագայն բնականաբար յօգուտ իրեն կը դառնայ. սակայն ասոր

վրայ իրեն գլխաւոր պատմութեան մէջ աւելի երկարօրէն պիտի խօսուի։

Կը մնայ խօսել իրենց կերպարանաց վրայ, և թէ ինչպէս ընդունեցան ընդէր եղիչէ և ընկերները։ Արդ առաջինէն սկսելով, կ'ըսեմ որ հասակնին առ առուեն երեք թիզ էր, կարճահասակ ծնածները երկու կամ երկուքուկէս. մազերնին բրդի նման, սակայն ոսկեղոյն, և ծերոցը բարակ արծաթի կը նմանին, նոյնպէս յօջքն և այլ մասունքն. քիթն սուր իբրև զգալոյն, ուրով երբեմն կը վիրաւորեն. աչքն կարմիր իբր վառ կրակ, դոյներնին իբրև մեր ցորենն է, այլ աւելի պայծառ, ըզունդնին կլոր, և բարձր իբրև աստղաբեր գծուած, և այս վասն համակրութեան զոր ունին անոնց հետ աստղերն՝ անոնց դէպ 'ի վեր շարժումն ունենալուն համար, ինչպէս որ արեգակն համար ըսուեցաւ. Ոտքերն բոլորած են՝ առանց արտաքսապէս ճեղքի կամ բաժանման մատանց, բայց կը տեսնուի անոնց նշաններն, այլ այնչափ կլոր չէ որ նորոյնակ երևի. ուրիշ կողմանէ քանի մը գիտողութիւններն ունին քալելու մէջ, որ կարծես թէ բարձր հանճար մ'ունին, մէջերնին զրուած կարգերով կը կանոնաւորուին, զորս այժմ չենք յիշեր համառօտութեան համար։

Կը մնայ ըսել թէ ինչպէս ընդունուեցաւ նոյն եղիչէն իր ընկերներուն հետ. կը պտտէր հրաշալեաց վրայ զարմանալով, և երկրին պտուղներէն ճաշակելով, տեսնալով բազմութիւն մը հիւղեց՝ եղանց ոսկորներով յինեալ և շաղուածով ինչպէս ըսինք. գինեւցան, այլ հարկ չեղաւ պատերազմիլ. վասն զի տեսնելով այն կողմանց բնակիչքը, ուրախ երեսով ընդունուեցան, նշանացի ցուցնելով իրենց որ զիրենք կը ճանչնային. և այսպէս տարուեցան լերան մը ճակատը, ուր քանի մ'ոսկեղէն արձաններ կային Ալեքսանդրի Մակեդոնացոյ արձանադրութեամբ, և ուրիշ անուններ, որոնց հակոտնեայք յարգանք կուտային. և աստի կ'իմացուի որ Հակոտնեայք՝ ըստ աւանդութեան՝ ծանօթու.

թիւն ունէին այն մարդոց դիմաց, իբրև ուրիշ անդամ իրենց երկիրը եկածի պէս, և զիրենք ընդունեցան ուրախու-
թեամբ: Այս առթով բնակեցաւ Տէր
Եղիշէ տարի մը այն երկիրը, լրտեսելու
անոնց ներքին զգացումը, և ամեն բան

տեսնելով՝ բովանդակել կրնալու չափ
և դառնալ մեր կողմերը. թէ և զուրկ
մնաց տասուիրեք ընկերներէ, զորս 'ի
Հակոսնեայս և 'ի զարձին կորսնցուց.
Թերևս իրենց առած կերակրին սաս-
տիկ աննդարար ըլլալուն պատճառաւ:

Ի Տ Ա Լ Ե Ր Է Ն Բ Ն Ա Ֆ Ի Ր Ն

Dell' Aviso curiosissimo del fortunato camino, di Don Eliseo, da Sarbanga, Paleologo Armeno, fatto verso la terra di vista, incognita, o del fuoco, con il ritrovamento degli Antipodi, con la descrizione di quei paesi, leggi, culto, vitto, vestito, figura, lunghezza di giorni et altre cose curiosissime; mercè d'una Tavola di bronzo fatta dal grande Alessandro, che prima a tanta impresa s'accinse; con loro secreti chimici e medicinali, et altre maraviglie.

IMPRIMATUR. FR. ALOYSIUS BARIOLA CONSULTOR SAN. OFFICII PRO REVERENDISSIMO INQUISITORE: GUGLIELMUS VIDONUS THEOL. SANCTI NAZARII PRO ILLMO CARDINALI ARCHIEPISCOPO. VIDIT SACCUS. etc.

Quei famosi guerrieri, e prudenti Marinari antichi, emuli del chiaro sole, tra i quali anzi i primi de quali furono, il Colombo, Fernando Cortese, il Pizarro, il Magaglionesi; et altri sempre cercarono trovar nuove contrade del Mondo; laonde nacque a' posteri poi sì piena cognizione di quello, come del Perù, del Messico, della nuova Francia, e Spagna, et altri infiniti paesi. Ma' tutti questi venuti all' gli ultimi lidi del vasto oceano, quasi altri Alcidi fondarono colonne di pensieri, et in quelle con la mente scrissero, Non più ultra;

lasciando a' quelle parti nome di Terra di vista del fuoco et incognita, che per innaccessibile la tenevano. Tal intentata strada sì maravigliosa cagionò a' Don Eliseo da' Sarbanga, Paleologo Armeno, glorioso desio di tentare quelle strade che a nostri Padri tolse o la nebbia del non curarsi o' la luce, di essersi affaticati molto e di volere altresì lasciar a' i Posterì occasione di acquistarsi faticosa gloria. L'anno dunque del Signor 1606, imbarcatosi con sufficiente provvisione in Ragusi, partissi indi il dì ch' in memoria de fedeli defonti si celebra, e passato hor con prospero, hor con minaccievole vento gli ampi golfi de Mari, giunse il dì 21 di Marzo, giorno del glorioso Patriarca S. Benedetto, a fronte la terra di vista appo due scogli detti da suoi trovatori antichi los Romeros; ma' non potendo quivi per il reflusso del Mare dimorare lunghe ore, partissi verso l'Isola de Tristan de Acugnasi chiamata, ne anco vuole il vento che ivi potessero prender porto, dove trascorse verso il Mare chiamato Machian, a sinistra per cento miglia, in quattro hore.

Quivi, come vuol Iddio benedetto, trovata un (sic) grandissima fumara, che a sembianza di porto si chiudeva, dove, entrarono a vele piene, e trascorse per trenta miglia a dentro per quella, gli parse essere più magistero

d'arte che opera di natura cotesto, così buttati li capi a terra; vuole Don Eliseo vedere la novità de paesi, chiamati incogniti; e toltosi compagnia di 20 huomini a cavallo, de Camelli con provione (sic) per due mesi, archibugi, et altre armi, si voltarono verso man dritta dove si vedeva maggior pianura. Hor qui, curioso lettore, apre gli occhi, e ben che la maraviglia nasca da ignoranza. Hora s'hai punto di senno maravigliati il vedere che infiniti furono i travagli, che detto Armeno e suoi compagni passarono hor di fiere, hor di monti, hor di paludi, laghi, hor de mostri, hor perdendo il camino, hor di precipitii, e sempre di mancamento d'alberghi, in modo con gran stento. Era dunque il trentesimo dì che camminava Don Eliseo, privo già di due compagni, uno dei quali fu da un crudelissimo Dragone divorato con il Camello, l'altro per l'altezza d'un monte precipitato dal vento Circio, e di ciò mal contento, ma' più accorto fuggiva i luoghi alti e si andava ristretto quanto si poteva. Hora avvenne che il terzo dì dopo il trentesimo, giunse in una larghissima pianura intorno la quale si vedeano vestigia d'alcuni alberghi, quivi si ripossarono alquanto; poi con la speranza pur di trovare colà qualche habitazioni, finalmente trovarono molte ruine di fabbriche maravigliose. Quando viene veduto da un certo Diego, et ad uno detto Caporalino suoi compagni, una tavola di bronzo, d'altezza di trenta piedi, e di larghezza pari, lavorata al d'intorno con cornice, figure, et mascheroni, cui faceva arco a guisa di frontale trionfale con due colonne, un trofeo marmoreo. Don Eliseo che poco discosto si trovava, rifrescandosi a una fontana, che da viva

pietra sorgea, inteso questa cosa subito corse colà e scoperte con gran diligenza le lettere con i stili, per il tempo e per le piogge quasi disfatte, e con infinita allegrezza lesse quelle lettere Greche, che in latino così direbbono: — *Gloria Mag. Alex. Mac. addictum Mausul. qui primus ad Antipod. descendit via invia hæc, vi et arte comperta est faciliter. Revertere, si non es Alex. alter quicumque es. quem aut fortuna, aut prudentia huc te vectavit, facilis descensus, haud et ascendere tutum, absque vulcano, et cerere haud desunt latices..... Dextera te monet crypta.* Questo diceva la scrittura, al cui disotto stavano altre lettere ma' lograte dal tempo non fù possibile. poterle intendere in qui (sic) cambio sono i punti. Crebe a Don Eliseo l'ardire ove mancava la speranza, et intesa la forza della scrittura se soma de rami di Hedera, et d'alberi o allori per suoi bisogni, et a forza di lumi fatta chiara la Grotta, che a man dritta havea trovata, per mezzo della scrittura, senza pensar altro, si mise al dubioso camino. Haveva già il settimo giorno caminato per quella gran Grotta che assimigliarla era l'istessa, o simile a quella che a punta di scarpello fatta da passaggio dalla fumosa Napoli alla vaga Città di Pozzuolo, ma' di lunghezza non haveva comparatione alcuna, poichè per sette giorni non si vedeva anco fine di quella. Haveva Don Eliseo gran copia di lumi; del cibo loro avanzava per puochi giorni, del bere sempre si trovava buone fontane conforme al scritto, *Haud desunt latices*, talche seguendo il camino pareva loro andare all'inghiù quasi a capo chino, ma non passò molto che mancato loro il cibo, furono costretti a dar morte ad un Camello, prestamente ar-

rosto mangiato parte, et parte serbato; trascorsero oltre senza potere giudicare differenza dal dì alla notte. Era quasi loro mancata la speranza di vivere, credevansi precipitar nel inferno quando venne loro visto breve forame onde si scorgeva lume chiaro sì ma come vago, e luce d'oro, che gli ravivò la speranza quasi perduta il nuovo splendore; e fatto per quello sicuro Don Eliseo, avviatosi innanzi con frettoloso passo, fù il primo che sul varco della Grotta trascorse, et affacciatosi come da una finestra, vide sotto di sè, le spatiose campagne tutte rilucenti di color d'oro; et perchè gli era d'uopo di nuovo scendere all'ingìù, si maravigliarono perchè ove prima avevano le piante, sembravali hare il capo, ne si argomentavano, che facendo tragitto d'angolo in angolo, così era necessario. Hor così venuti a fin di precipitosa calata, trovarono la terra essere di color azurro del cielo, e quasi corpo diafano, per due palmi trasparente in giù, le sue herbe sembravano il color dell' oro, non dico per similitudine ma' per essenza, e così erano le fronde delli alberi, e le spiche del frumento di quei paesi, che le chiamò spiche per la sembianza che tengono con le nostre spiche, ma di grandezza ogn' acino vaco o granello avanza una nizola, et ogni spicha ha' mille di quelle, e pare che la natura l'abbia miniate d'oro, che apunto come miniate d'oro rilucono, sono i frutti lucidi dall'uncanto all'altro, benchè di spetie differenti delli nostri, tra li quali ve ne sono alcuni che tengono in sè sculpita l'humana figura che pare la natura havesse voluto in quelle parti mostrarsi madre curiosa dell' huomo, l'herbe avevano in sè scritte alcune di quelle note che a gli hebrei segni

rassomigliavano, che non si puote conoscere che si fosse per all'hora. I fiumi non acqua ma argenti vivi ne menano, se forse l'acqua per la perfettione della terra e per la vitima (sic) presenza del sole non sembra tale in faccia qual non è in cuore, ragionando metaforico. Altre acque puoi sono, che credo nasca dall' indorate arrene, come il mare Negro e Rosso dalle negre e rosse arrene si vede e si chiama, o meraviglia della natura! I pesci a squadre dorate argenti e quasi di malte colorite, varcano gli ampi mari. Et avvertano i lettori che quà non si favoleggia, ma il tutto nasce da perfettion d'aere che il tutto vorrebbe trasmutare in oro. E se nelli nostri paesi, e più in Taranto, d'orate tale si chiamano per essere dipinte d'oro, che meraviglia sia dunque se in quei luoghi, di più vivo coloro d'oro i pesci si veggono? Gli altri animali, che per le selve albergano, non sono di peli vestiti ma' nudi di peli, mostrano di stellata pella il petto e 'l tergo vaghi e riguardevoli. La terra poi qui non si coltiva, ma' da per se cadendo le prime semenze apportano le seconde, che da noi l'erbe nascono che selvagge, o silvestri si chiamano, non fa bisogno arrare la terra, perchè, da continui Terremoti, benchè non perigliosi, la terra viene per tutto sussurrarsi, e sembra ch' l' vento gli giova per arratare. Quivi per un anno continuo, che detto Eliseo vi dimorò, non vide pioggia giamai, ma' il cielo è sì copioso di ruggiada, che al dimane si potrebbe corre con i vasi in abbondanza; è quello che più importa altra acqua non si beve che detta ruggiada, il cibo e il detto formento, ma' cotto solo, senza altra mutatione sotto le braggie, quali non hanno altrimenti il color di

fuoco rosso ma' bianco, come il cielo all'apparire dell'aurora; onde par che sia piuttosto fuoco elementare, che artificiale; i pesci sono da essi cotti al sole, da esso dico che in quei luoghi albergano, de quali si dirà ultimamente. E carne non mai vidde mangiarne, hanno sì bene uso mangiar un herba che li conserva senza fame e sete per giorni venti, e fu per Don Eliseo provata, e trovata vera. Questa la chiamano *Bec*, e crede detto Armeno che ne sia per il nostro mondo, benchè non conosciuta, di qui (sic) non si ragiona per altra occasione serbandola. Il vestito o' è di pelle di pesci, che sono come cuoi Atlanti, et alle volte vanno nudi, conforme i tempi. Non portano armi, fuor che alcune spine di quei pesci, ma' che ad uso no le portano non si seppe, e si ornano delle squame loro facendone come un trofeo, e tutta la loro vaghezza è in quello. Della loro adoratione o culto non si puote altro investigare, se non che a tempi determinati vanno a piedi d'un altissimo monte, e quivi uniti insieme gridano con voce tant'alta, che assordirebbero il mondo; quello che dicono non s'intende, benchè s'udivano queste parole o note: *Barlaae, Sec, Trifae*, et altre; poi tornano a casa, et mangiata di quell'herba già detta di sopra stanno senza mangiare venti dì continui. Le loro case sono d'ossa di pesci fatte, et coperte Cinti (?) di certa misura, che non si pote conoscere. Hanno un capo, che si conobbe che tutti gli facevano riverenza, andandogli incontro, con un pie solo, et l'altro non toccandolo in terra e salutandolo col capo alla dritta inchinato; il cibo di che passano questo loro signore è molto dagli altri differente, che quivi lo porrò per essere miracoloso secreto loro, et a

questo di non poca consideratione pigliano una quantita del loro oro, e non manco di libre sei che si conobbe al peso bene s' l'occhio non ingannò, e postolo in infusione d'un certo licore a sembianza del nostro vino, di qui (sic) si dirà appresso, e lasciato ivi per spatio di 12 hore, vi aggiungono una semenza, una radice, et un' herba, quali furono da detto Armeno vedute e conosciute appo noi per famigliare è d'altra consideratione, ma' non per questo effetto, e postole poi in un vaso come a lambico fatto di legno ma' incorrutibile come osso o marmo gli danno lento calore, e di quello ricevendo l'anima chimica l'usano per vitto del loro signore, che è maravigliosa e per allungare la vita e rinovar la vecchiaia, e cadente età; il che anche usano coloro, che sono giunto al fine degli anni giovanili, che con stupore si rinovano, altre Fenice; il licor di cui invece di vino si servono e suco cavato d'erbe, che hanno i granelli come il nostro solatro maggiore, se pur non è l'istesso di cui pongono la radice in detta infusione, la semenza è chiusa in una corteccia come di noce vomica, ma' cinta di spine curte e tondette alquanto, a somiglianza dello stramonio se pur non è desso; e l'herba ha le fronde come di ferro di lancia, che noi la chiamiamo *chinoglossa* in greco commune, et in volgare lingua di cane s'non si erra in quest' herba sola; e questo, credo sia quell' anima dell'oro che moltiplica una mille d'ogni metallo, benchè vile, questa si crede quella chimica ruggiada di cui disse: *De rore celi et de pinguedine terre fit lapis noster*. E trascorrendo alli loro ordini riti e leggi si osservò puoca cosa, ma per quanto si vidde, haveano regole di natura, e si congiungono, con le donne

per il tempo che non sono gravide, usare poi con loro sorelle sarebbe pena di morte, in questo modo gli danno tanto da bere a viva forza, che affogati, o crepati si muoiono, e questo usano in dar morte; e questo sia brevemente detto. Di quanto diremo adesso della lunghezza de lor giorni; il loro giorno non è più di quattro hore delle nostre l'estate, e dodici l'inverno, e sei ogni equinottio; le ragioni sono chiare, ma per lasciar occasione di filosofare si tacciano. Le stagioni non hanno mutatione, che sempre fiorisce la terra ne di freddo si teme, ne di neve, et in somma si può chiamare, una continua primavera, perchè il calor del sole qui è in perfettione, poichè sopra il nostro zenit, il sole fa contra la sua natura di mandare i raggi in giù, poichè: *Omne leve tendit sursum*, e così ogni picciol impedimento o di nube o di vento o di pioggia l'impedisce del suo corso, ma' stando nel nadir manda i raggi all'insù, e così la detta ragione naturalmente procede alli suoi favori; ma di questa nella principale sua historia si ragionerà più ampiamente. Resta a dire della loro figura, e del modo con che riceverono il detto Don Eliseo, e compagni. Per cominciare dunque dal primo, dico che erano d'altezza di palmi trè il più grande, il nascere di uno di quei di curta statura di due o di due e mezo; gli capelli a guisa di lana ma in color d'oro, e i vecchi di fino argento sembrano, e tale le ciglia e gli altre parti; il naso aguzzo come un pugnale, che tal'ora feriscono con quello; gli occhi sono rossi cuome fuoco vivo; il loro colore è come il nostro formento ma più chiaro, l'unghie son tonde, et elevate come le pietre stelli-

tes segnate, e questo per la simpatia che vengono conesse le stelle per avere il moto sursum come è detto del sole; i piedi sono tondi senza fessura apparente o divisione in dita, ma' si bene si vede insegne di quelle, ma' non è tanta ritondezza che paia strano; del resto osservano alcune cerimonie nell'andare, che paiano avere qualche elevato giuditio, si regolano per ordini tra essi segnati, de quali non si fa per adesso mentione per brevità. Resta a dir il modo con che fù ricevuto, detto Don Eliseo, ristretto con i suoi compagni, se ne gira mirando le meraviglie, e passendosi di frutti della Terra, quando visto una quantità di Capanne fatte d'osso di pesci, e mistura, come dicemmo, si posero in armi ma' non fù d'huopo combattere, che veduti degli habitatori di quelle parti, furono con lieto viso incontrati, a cenni mostrandoli che gli conoscevano, e così furono portati in frontespizio d'un monte, dove vi erano alcune statue d'oro con l'iscrizione di Alexandero Macedonico, et altri nomi, alli quali essi Antipodi facevano riverenza, e di qui si comprende che gli Antipodi per tradizione, havevano conoscenza di quelle figure d'huomini, come altre volte venuti a loro paesi, e li riceverono con allegrezza; e con questa occasione dimorò un anno detto Eliseo, in quelle parti, per spia (sic) gl'intimi sensi di quelli, et visto il tutto da potersi soggiogare e ritornare alle nostre parti, ben, che privo di tredici compagni, nel ritorno perdoti e negli Antipodi, forse per l'estrema sostanza, che quei loro cibi porgono.